

Az ember tragédiája mint szöveg

Egyre divatosabbak a könyvesbolti sikerlisták. Szinte nincs nagyobb könyvesbolt, ahol ne volna siker-sarok, siker-könyvszekrény vagy legalább siker-polc, s benne/rajta azok a könyvek, amelyek különböző felmérések szerint a „legolvasottabbak”, a „legsikeresebbek”.

Az idézőjel pedig azért kívánkozik oda e két jelzőhöz, mert az ilyen felmérések mindig problematikusak. S nemcsak azért, mert sokszor éppen a kereskedelem, a marketing alakítja, manipulálja őket, hanem azért is, mert ha valóban az olvasó igényeit tükrözik, akkor az olvasónak többnyire nem a tényleges elvárásait, szükségleteit, hanem a sznobériáját fejezik ki. Aki könyvet vásárol vagy az olvasmányairól nyilatkozik, az legtöbbször nem befelé, hanem kifelé figyel: kit-mit olvas, kit-mit emleget a másik olvasó, főleg a híres ember, a kánoncsináló kritikus – azt a szerzőt, azt a könyvet veszem meg s fogom az olvasmányaim közül kiemelni én is.

Olvasom, hogy az angol *The Times* online kiadása nem a siker-, hanem az utált könyvekről készített nemrég felmérést, s meglepő eredményekre jutott. Az angolok szívből utálják, mert unalmasnak, porosnak, sőt „dögletesnek” tartják Cervantest, Dosztojevszkijt, Virginia Woolfoot, Herman Hessét, Sartre-t, Robbe-Grillet-t, Rushdie-t és a friss Nobel-díjas Doris Lessinget.

Tudtommal Magyarországon még nem készült ilyen negatív-siker-jegyzék, de ha készült volna, Madách Imre *Tragédiája* bizonyára ott lenne a..., no, hogy is mondjam: a „porosak” listáján. S persze nemcsak a *Tragédia*, hanem Jókaitól visszafelé az egész klasszikus magyar próza és dráma, a líráról nem is beszélve.

Ebben a pillanatban azonban Madách az aktuális „poros”, az ő *Tragédiájának* van évfordulója: 125 évvel ezelőtt mutatták be először.

Beszéljünk hát most *Az ember tragédiájáról* mint sikertelen vagy sikeres műről.

Az évforduló alkalmából új sikertelenség-kritériumot javasolok a felmérőknek: vizsgáljuk meg egyszer azt is, hogy mely klasszikus, félklasszikus vagy akár jelenkori szerzőink nem élnek a szólások és egyéb fordulatok szintjén nyelvünkben, melyik, egyébként sikeresnek tartott, világirodalmi vagy magyar irodalmi mű nem része a napi kommunikációnknak, esetleg milyen mértékben az. Azt hiszem, az ilyen felmérés is nagy meglepetésekkel szolgálna, mert ha igaz az, hogy az irodalmi alkotás – aktuálisan vagy virtuálisan – a kommunikáció része és részvevője, akkor a részvétel mértéke bizonyos következtetésekhöz adna alapot.

Vegyük például a 2005-ös Nagy Könyv-mozgalom abszolút győztesét, az *Egri csillagokat*.

Békés István kitűnő könyve, a *Napjaink szállóigéi* ebből a Gárdonyi-regényből egyetlen „szárnyasszót” vagy -mondatot sem tud idézni (én sem tudnék!): a híres mű a nyelvünkben csak a meséjénél s esetleg a címe metaforájánál fogva él, része a napi kommunikációnknak. (Az egri vár egykori védőit mai lelkes történelemtanárok

* Tözsér Árpád Kossuth-díjas költő 2008 őszétől a *Palócföld* főmunkatársa.

is szokták önfelédtt pillanataikban „egri csillagoknak” nevezni.) S a Nagy Könyvnek ennyi!

Ugyanaz a szállóige-gyűjtemény Madách klasszikus *Tragédiájából* pontosan fél-száz, szállóigévé lett sort, szárnyasszót közöl. Igaz, a gyűjtemény címében a „*Napjaink*” az 1968-as esztendőt jelenti, akkor jelent meg a könyv, de példatára szerintem a mai állapotokat is többé-kevésbé hűen tükrözi.

Mert kinek nem jut eszébe manapság is a reménytelen, kilátástalan helyzetekben az Úr szózata: Ember, küzdj és bízva bízzál! Bizony, mondogatjuk ezt ma is, s még akkor is, ha sokan esetleg nem is tudják már, hogy honnan származik a mondás, vagy esetleg éppen ellenkező jelentésben, az üres lelkenedezést és vakreményt, vagy magát Madách romantikus hitét gúnyolandó használják.

S lássunk még néhány *Tragédia*-példát Békés gazdag tárából, s elsősorban azokat a jeles kiszólásokat, szókapcsolatokat, fordulatokat, amelyek mai, értékrelativitásra és paradox helyzetekre fókuszáló korunkban is képesek jelentéseket közvetíteni, sőt újakat generálni.

Csak hódolat illet meg, nem bírálát. – Az Úr hangját az első színből újabban akkor szoktuk idézni, ha vitákban sarokba szorítanak bennünket, s nem találunk más kiutat, csak az öniróniát. Ritkábban a pöffeszkedő újjgazdagokra vagy hatalmaskodó politikusokra alkalmazzuk a szólást, gúnynal, ekképp: Csak hódolat illeti meg, nem bírálát.

A tett halála az okoskodás – mondja Lucifer Évának a második színben, közvetlen a bűnbeesés előtt, amikor is Éva éppen kifejtette Ádámnak a theodicaea elvét („... a bűn szintén tervében áll”, mármint Istennek). Lucifer bűnre noszogatja éceszével Évát –, ha ma mondjuk ugyanazt (és gyakran mondjuk), akkor többnyire arra gondolunk, hogy az információrobbanás s a tudásbőség sok esetben megbénítja a cselekvéskedvet, s a szimulakrum mesevilágába és benutságába löki az egyént. A „Jajcsak márbajnelegyen” elvtársak leszármazottainak pedig felmentést ad az óvatos semmittevéshez, az „egyrészt”, „másrészt” és „huszadrészt” természetlen fontolgatásához.

A római színben, mikor „Az istenszobrok szétporlanak”, s a cinikus aranyifjak „új istent nem találva”, perverz-morbid játékaiknak hódolnak, s Hippia éppen meg akar csókolni egy pestises hullát, Péter apostol ekképp mennydörög: „Megállj, a döghalált szívod magadba!” Békés István egykori kommentárja: ezt a figyelmeztetést „... manapság a röviditalok kedvelőihez, a féktelen dohányosokhoz, vagy... a nyilvánosan csókolózó párokhoz intézzük”. Meg a marihuána élvezőihez (meg az egyéb drogfogyasztókhoz), tehetjük hozzá, ma, 2008-ban. De hallottam már az egyik pollenérzékeny ifjút is a másikhoz így szólni: „Ne lélegezz, a döghalált szívod magadba!” Valamennyi változatban cinizmus van, pedig ha jól meggondoljuk, a drámai alaphelyzetet is felidéző apostoli dörgedelemnek sokkal mélyebb mai „üzenetei” is elképzelhetők.

Ádám-Kepler Éva-Borbálát minősítő méltóságát is szoktuk idézni, de a mai eldurvult férfi-nő viszonyok közepett az idézetnek már szinte a fullánkja is gáláns, régimódi bóknak hat: „Minő csodás kevercse rossz s nemesnek / A nő, méregből s mézből összeszűrve”.

Továbbá:

„Még a borsón is szépet álmodom” – mondja Plátó (Platon) a Tudósnak, mikor a rábízott marha kárba megy, s a falanszter vezetője a filozófust büntetésből borsóra

térdepelteti. 1968-ban a Madách-sorból csinált szállóige még – Békés István szerint – „... az értelmi-szellemi munkában gátolt, akadályozott, a kényszerű tevékenységénél többre hivatott ember vigasza és elégtétele”. Ma már többnyire csak az írók, művészek idézgetik a szép sort, s társadalmi státuszuk lebecsülését fogalmazzák így meg, rendszerint keserű kacaj kíséretében.

S nem éppen örömteli ma már az a bejelentés sem, ha a nő így közli a teherbeesését a férfival: „Anyának érzem, oh Ádám, magam”.

S végül még néhány kommentárra nem szoruló, ma is gyakran használt *Tragédia*-toposz: Sok az eszkimó, kevés a fóka; Vége a komédiának; Az ember tudásra törpe, és vakságra nagy; Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni! stb., stb. Idézhetnénk még a maradék negyvenet is az egykori Békés-könyvből. Sőt azokat is, amelyeket a szólástár még nem tartalmazhatott, mert már a „szép új világunk” emelte be őket a napi kommunikációba.

De azt hiszem, a fenti példákból is világos, hogy a *Tragédia* csak akkor tűnhet számunkra „porosnak”, ha az ún. sikerlistákat s a különböző kiagyalt kánonokat tesszük zsinórmértékünké.

A statisztikák szerint a darabot az 1883-as premierjétől, azaz az első színpadi (Nemzeti Színház-beli) előadásától 1963-ig a különböző színházak pontosan ezer-szer játszották. Arról viszont tudtommal nincs statisztika, hogy 1963-tól máig hány-szor mutatták be, félezerszer bizonyára nem (pedig '63-tól máig több mint fele annyi idő telt el, mint a premiértől '63-ig), de az ezeregynéhány előadás is megtette a magáét: a dráma ma már nemcsak cselekményével és bölcseletével, hanem nyelviségével, szöveggként is közkinccs, a beszélt nyelvünk, szókinccsünk szerves, elidegeníthetetlen része.

Gadamer írja le egy helyen a jel és jelentés, a szöveg és nyelv örök körforgását, azt a folyamatot, amelyben a jelentés szakadatlanul puszta jellé (szimbólummá), a jel pedig (egy más) jelentéssé próbál visszaválni (ezt az oda-vissza játékot nevezi az irodalomtudós a „szöveg visszatérésének a nyelvbe”).

Gadamer hermeneutikai tételét az irodalmi művekre vonatkoztatva elmondhatjuk, hogy a leírt folyamatban csak az ún. nyitott művek, a minden korban megszólítható és megszólaló alkotások képesek részt venni. Azok, amelyek szövege, mondatai önálló nyelvi toposzokként is hatnak, részt vesznek az örök emberi dialógusokban, s megmerítkezve a más és más jelentésekben, a más és más korokban, visszatérnek a nyelv szókinccsébe, grammatikájába, univerzumába.

Szerintem *Az ember tragédiája* a „sikerlisták” és kritikai kánonok tanúsága és tanulsága ellenére is ilyen alkotás.